

1

ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΩΣ ΧΩΡΟΣ ΜΑΘΗΣΗΣ, ΨΥΧΑΓΩΓΙΑΣ & ΕΜΠΝΕΥΣΗΣ* ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

/

MUSEUMS AS PLACES FOR LEARNING, ENJOYMENT & INSPIRATION REALIZATION AND EVALUATION OF A CONTINUING EDUCATION PROGRAMME

Νίκη Νικονάνου και Ειρήνη Νάκου / Niki Nikonanou and Irene Nakou

---

ABSTRACT

The University of Thessaly Museum Education and Research Laboratory (MERL) organised a continuing education Programme in museum education, addressing in-service teachers and other graduates working in the fields of education, museums and culture. In accordance with the MERL research scopes, the Programme was organized with the aim to be systematically evaluated by quantitative and qualitative methods. In this paper the educational aspects of the Programme are discussed together with the research results, which led to basic observations over the planning of museum

---

Η **Νίκη Νικονάνου** είναι Επίκουρος Καθηγήτρια Ιστορίας της Τέχνης και Μουσειακής Εκπαίδευσης στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. niknik@ece.uth.gr

Η **Ειρήνη Νάκου** είναι Καθηγήτρια Μουσειακής και Ιστορικής Εκπαίδευσης στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. lnakou@ece.uth.gr

MuseumEdu 1 / May 2015, pp. 9-36.

Copyright © 2015 by Museum Education and Research Laboratory, University of Thessaly.
All rights of reproduction in any form reserved.

educational programmes, especially addressing adults, in terms of both their thematic orientation and the importance of their empirical, social and dialogic learning context, which demonstrate museums not only as places of knowing and learning, but also, if not mainly, as places of inspiration, expression, creativity and enjoyment.

The continuing education Programme “Museum Education: Theory and Practice” lasted 26 hours, spread in 3 weekends (September 2013), in Volos, Thessaloniki and Athens. It was organised with the scope to let participants realise the multiple and alternative ways in which we can approach, read and interpret the polysemy of museums and museum objects, in order, among other things, to achieve some of the “Generic Learning Outcomes” (GLOs), as discussed by Hooper-Greenhill. On this basis, the Programme introduced the participants into the methods of museum education that aim at the construction of knowledge together with deep understanding and the cultivation of relevant skills and values, and does challenge subjects’ creativity and inspiration, in terms of pleasure and enjoyment. In addition, the Programme aimed to form a fertile social environment that would enable group-work, critical dialogue and exchange of ideas. In order to make the alternative character of the Programme more clear for all participants, two fields of Art, music and dance – that are seldom used in museums – and mathematics, instead of history or archaeology, were chosen as the main thematic platform of the museum educational practices that were realised within archaeological museums. This choice enabled us to have alternative theoretical issues been discussed in relation to practical workshops and performances.

The systematic evaluation of the Programme was based on quantitative and qualitative methods of analysis of the 30 participants’ responses to a Questionnaire and their “free” reports. The evaluation results imply that all participants gained knowledge and understanding for specific topics, developed social, communicative, intellectual, bodily and/or sentimental skills, since they had participated in new (for them) and inspiring practices, which, at the same time, appealed their creativity and will to investigate new ideas, either personally or, most importantly, in groups. It is worthwhile mentioning here that a great number of participants clearly stated that this experience, as a whole, inspired them to use relevant approaches in their own educational or cultural work in the near future.

Although participants seem to have replied in their personal own ways to the questionnaire, and from different points of view, it was observed that almost all participants did like the relation of theory and practice. In addition, all participants underlined that their participation in the practical workshops was beyond any expectation, especially because they gave them the chance to express themselves and to proceed to personal and group creative work through music, dance and the mathematics, despite their initial hesitations.

Critical statements mainly referred to the time limits that, in some cases, did not allow them to complete their creative work, the cost for travelling to 3 different cities, and the general conservative culture in our country that does not encourage such alternative readings and practices to flower, especially in schools.

Niki Nikonanou is Assistant Professor in Art History and Museum Education, Department of Early Childhood Education, School of the Humanities and the Social Sciences, University of Thessaly, Greece. niknik@ece.uth.gr

Irene Nakou is Professor in Museum and History Education, Department of Early Childhood Education, School of the Humanities and the Social Sciences, University of Thessaly, Greece. lnakou@ece.uth.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το Εργαστήριο Μουσειακής Έρευνας και Εκπαίδευσης οργάνωσε το 2013 ένα Επιμορφωτικό Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα για ενήλικες, με στόχο να παρέχει υποστήριξη στην εκπαιδευτική, κυρίως, κοινότητα, ως προς την αξιοποίηση μουσείων και χώρων πολιτισμικής αναφοράς. Για αυτόν τον σκοπό, επιδιώχθηκε να συνδυαστεί η θεωρία με την πράξη, να περάσουμε δηλαδή από το γενικό στο ειδικό και από το θεωρητικό στο βιωματικό, και στη συνέχεια να εμπλουτιστεί η εμπειρία αυτή με εκπαιδευτική επεξεργασία διαφορετικών μουσειακών χώρων. Παράλληλα με τον επιμορφωτικό του χαρακτήρα, το Πρόγραμμα, όντας ενταγμένο και στην ερευνητική διάσταση του Εργαστηρίου, αποσκοπούσε και στη συστηματική αξιολόγηση της εκπαιδευτικής αυτής δράσης με ποσοτικές και ποιοτικές ερευνητικές μεθόδους. Στην παρούσα δημοσίευση παρουσιάζονται ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός του προγράμματος και τα ερευνητικά αποτελέσματα της αξιολόγησης. Η συζήτηση που ακολουθεί σχολιάζει τις παρατηρήσεις που προέκυψαν σχετικά με τον σχεδιασμό εκπαιδευτικών δράσεων, κυρίως για ενήλικες, ως προς το θεματικό περιεχόμενό τους και, κυρίως, ως προς τη σημασία των βιωματικών, κοινωνικών, συνεργατικών και διαλογικών διαστάσεων του μαθησιακού πλαισίου τους, που, μεταξύ άλλων, αναδεικνύουν τα μουσεία ως χώρους όχι μόνο γνώσης και μάθησης αλλά και έμπνευσης, προσωπικής έκφρασης, δημιουργίας, ψυχαγωγίας και απόλαυσης.

Εισαγωγή

Από τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα τα μουσεία επενδύουν στην ανάπτυξη στενών σχέσεων με τα σχολεία. Παρότι σήμερα η μουσειακή εκπαίδευση αγκαλιάζει όλο και περισσότερες διαφορετικές ομάδες κοινού, οι σχολικές ομάδες αποτελούν βασικό αποδέκτη του εκπαιδευτικού έργου των μουσείων με σημαντική συνεισφορά στην αύξηση της επισκεψιμότητας των μουσείων και στην προετοιμασία του μελλοντικού κοινού τους (Wagner & Dreykorn 2007, Kunz-Otto 2005, Κακούρη-Χρόνη 2005, Νικονάνου 2002). Όταν αναφερόμαστε σε σχέσεις μουσείου-σχολείου, αναφερόμαστε κυρίως σε σχέσεις μουσείου-εκπαιδευτικών, καθώς οι σχολικές επισκέψεις πραγματοποιούνται συνήθως με πρωτοβουλία των εκπαιδευτικών (βλ. σχετικά το κείμενο της Καλογιάννη στο παρόν τεύχος). Ιδιαίτερα σημαντική, επομένως, είναι η σχετική ενημέρωση, κατάρτιση και «συνεχής» επιμόρφωσή τους.

Η μουσειακή εκπαίδευση στη χώρα μας, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, οπότε και εμφανίστηκαν τα πρώτα εκπαιδευτικά προγράμματα, επικεντρώθηκε κυρίως σε εκπαιδευτικά προγράμματα για σχολικές ομάδες, στα οποία οι εκπαιδευτικοί είχαν ρόλο συνοδού.¹ Ωστόσο, έως και σήμερα δεν έχει αντιμετωπιστεί ικανοποιητικά το αίτημα για ουσιαστική κατάρτιση των εκπαιδευτικών, ώστε να αναλαμβάνουν οι ίδιοι τον σχεδιασμό, την εφαρμογή και την αξιολόγηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε μουσεία και άλλους χώρους πολιτισμικής αναφοράς.²

Ιδιαίτερα σημαντική σε αυτόν τον τομέα ήταν η συμβολή του Προγράμματος «Μελίνα: Εκπαίδευση και Πολιτισμός», το οποίο, παράλληλα με την παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού για μουσεία και χώρους πολιτισμικής αναφοράς, έδωσε μεγάλη βαρύτητα στην επιμόρφωση εκπαιδευτικών.³ Επίσης, αξιοσημείωτο έργο έχει επιτελέσει και το Ελληνικό Τμήμα του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM), το οποίο σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας και το Υπουργείο Πολιτισμού διοργάνωσε από το 1990 ως το 2002 έξι περιφερειακά επιμορφωτικά σεμινάρια σε διαφορετικές πόλεις της Ελλάδας με τίτλο «Μουσείο-Σχολείο» και με στόχο την ενημέρωση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών (Χατζηνικολάου 2008, Χατζηνικολάου & Χραμπάνης 2010). Ωστόσο, την τελευταία δεκαετία δεν είχαμε αντίστοιχες πρωτοβουλίες, τουλάχιστον αντίστοιχης κλίμακας.

Σε ό,τι αφορά τη θέση της μουσειακής εκπαίδευσης στα προγράμματα σπουδών των πανεπιστημίων, εμφανίσθηκε, αρχικά, το 1987 στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, αλλά ως γνωστό αντικείμενο έχει συμπεριληφθεί έως και σήμερα σε προγράμματα σπουδών ορισμένων μόνον παιδαγωγικών τμημάτων και, σίγουρα, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι όλοι οι εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν μουσειοπαιδαγωγική κατάρτιση (Τσιούμη 2010, Βέμη & Νάκου 2010). Η έλλειψη σχετικής κατάρτισης είναι ακόμα πιο

έντονη για τους εκπαιδευτικούς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, λόγω της μη ένταξης αντίστοιχων μαθημάτων στα προγράμματα σπουδών των αντίστοιχων πανεπιστημιακών τμημάτων.

Το Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας πολύ πρώιμα έδωσε βαρύτητα σε θέματα μουσειακής εκπαίδευσης, εντάσσοντας σχετικά μαθήματα στο πρόγραμμα προπτυχιακών σπουδών του. Επίσης, από την ίδρυσή του (2003) και, κυρίως από το 2010, το Εργαστήριο Μουσειακής Έρευνας και Εκπαίδευσης, ενέταξε στην ερευνητική και εκπαιδευτική δραστηριότητά του την υποστήριξη της εκπαιδευτικής κοινότητας της περιοχής του Βόλου, αλλά και ευρύτερα της Θεσσαλίας, ως προς την εκπαιδευτική αξιοποίηση μουσείων και χώρων πολιτισμικής αναφοράς.

Η αναγκαιότητα ουσιαστικής επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών είναι ακόμη περισσότερο επιβεβλημένη σήμερα, στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης, καθώς η εκπαίδευση έχει πληγεί καθοριστικά, είτε πρόκειται για θεσμούς τυπικής εκπαίδευσης, είτε για μορφές μη τυπικής εκπαίδευσης και, κυρίως, σε μουσεία.⁴ Αν και ευελπιστούμε ότι θα υπάρξει αναθεώρηση αυτής της πολιτικής, δεν μπορούμε παρά να επισημάνουμε ότι, σε συνθήκες κρίσης, είναι ακόμη πιο επιτακτικό να υποστηρίζονται οι εκπαιδευτικοί, ώστε να μπορούν να συνδέουν το μουσείο με την σχολική καθημερινότητα, αλλά και να συμβάλλουν στην ενίσχυση της εκπαιδευτικής λειτουργίας των μουσείων, καθώς και, γενικότερα, στη σύνδεση της εκπαίδευσης με τον πολιτισμό.

Ίσως δεν είναι τυχαίο ότι επιμορφωτικά σεμινάρια μουσειακής εκπαίδευσης εμφανίζονται να είναι περιζήτητα από εκπαιδευτικούς αλλά και άλλους πτυχιούχους, οι οποίοι, λόγω της ανεργίας, αναζητούν εναλλακτικές επαγγελματικές διεξόδους.

Σε αυτό το πλαίσιο, το Εργαστήριο Μουσειακής Έρευνας και Εκπαίδευσης οργάνωσε τον Σεπτέμβριο του 2013 Επιμορφωτικό Πρόγραμμα τριών εβδομάδων με τίτλο «Μουσειακή εκπαίδευση: Θεωρία και πράξη». Παράλληλα με τον επιμορφωτικό του χαρακτήρα, το Πρόγραμμα εντάχθηκε στις ερευνητικές δράσεις του Εργαστηρίου, ώστε, μεταξύ άλλων, να πραγματοποιηθεί συστηματική αξιολόγησή του, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στην παρούσα δημοσίευση.

Σκεπτικό και στόχοι του επιμορφωτικού εκπαιδευτικού προγράμματος

Η πρόσκληση για συμμετοχή στο επιμορφωτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα *Μουσειακή εκπαίδευση: Θεωρία και πράξη* απευθύνθηκε σε εκπαιδευτικούς αλλά και πτυχιούχους διαφορετικών κατευθύνσεων. Ο σχεδιασμός του βασίστηκε σε σύγχρονες θεωρίες και πρακτικές της μουσειακής εκπαίδευσης και στην ερευνητική πρόθεση του Εργαστηρίου να προβεί σε συστηματική αξιολόγησή του.

Σε ό,τι αφορά την ομάδα στόχου, θεωρήθηκε ότι οι περισσότεροι εν ενεργεία

εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και, ειδικότερα, της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δεν διαθέτουν ουσιαστική κατάρτιση ή εξειδίκευση ως προς την εκπαιδευτική αξιοποίηση των μουσείων και της ευρύτερης πολιτισμικής κληρονομιάς. Ειδικότερα, θεωρήθηκε ότι ένα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί, ως υπεύθυνοι σχεδιασμού και υλοποίησης εκπαιδευτικών δράσεων σε μουσεία, είναι η, εκ των πραγμάτων, μη εξοικείωσή τους με το ιδιαίτερο περιεχόμενο κάθε μουσείου, καθώς και με εναλλακτικές εκπαιδευτικές μεθόδους της μουσειακής εκπαίδευσης, κυρίως λόγω της εναρμόνισης του εκπαιδευτικού έργου τους με τις συντηρητικές, εάν όχι παρωχημένες, εκπαιδευτικές διαδικασίες που εφαρμόζονται στο πλαίσιο της σχολικής εκπαίδευσης.

Στη βάση αυτή, ο σχεδιασμός του Προγράμματος επιδίωξε την επεξεργασία διαφορετικών μουσειακών συλλογών με στόχο να διαφανούν οι δυνατότητες που παρέχουν τα μουσεία για πολλαπλές εναλλακτικές ερμηνείες των μουσειακών αντικειμένων και για τη σύνδεσή τους με διάφορα και διαφορετικά μεταξύ τους νοήματα (Hein 1998), αλλά και για την εξυπηρέτηση πολλαπλών και διαφορετικών μεταξύ τους εκπαιδευτικών στόχων, με αντίστοιχη εκπλήρωση ποικίλων μαθησιακών αποτελεσμάτων. Ειδικότερα, σύμφωνα με τα ερευνητικά πορίσματα της Hooper-Greenhill (2007),⁵ το Πρόγραμμα αποσκοπούσε να εισαγάγει τους συμμετέχοντες σε μεθόδους της μουσειακής εκπαίδευσης που αποσκοπούν στη *Δόμηση γνώσης με κατανόηση*, στην απόκτηση *Δεξιοτήτων* ερμηνείας και αξιοποίησης υλικών καταλοίπων του παρελθόντος, στην εξέλιξη *Στάσεων και αξιών* και της γενικότερης *Συμπεριφοράς*, στην πρόκληση *Έμπνευσης και δημιουργικότητας* αλλά και γενικότερης *Προόδου*, σε πλαίσιο ουσιαστικής *Ψυχαγωγίας*. Επίσης, ο σχεδιασμός του Προγράμματος αποσκοπούσε να εισαγάγει τους συμμετέχοντες στην κοινωνική διάσταση των μουσειακών εκπαιδευτικών διαδικασιών (Falk & Dierking 2012), με την προώθηση της ανταλλαγής απόψεων, της διάδρασης και της ισότιμης συνεργασίας όλων, εκπαιδευομένων και εκπαιδευτών.⁶

Έτσι, τόσο οι θεωρητικές προσεγγίσεις όσο και τα βιωματικά εργαστήρια, μεταξύ άλλων, αποσκοπούσαν στη συνειδητοποίηση του ιδιαίτερου χαρακτήρα του μουσείου και στην αντίληψή του ως χώρου ευρείας, μη-τυπικής μορφής εκπαίδευσης, ως χώρου μάθησης αλλά, κυρίως, ως χώρου δημιουργίας, έμπνευσης, απόλαυσης, επικοινωνίας και διαλόγου, ως ενός χώρου αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου που δυνάμει συμβάλλει στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, της αυτογνωσίας και της διεύρυνσης της εμπειρίας του εαυτού σε σχέση με τους «άλλους».

Συνολικά, το γενικό εκπαιδευτικό υπόβαθρο του Προγράμματος δεν απέβλεπε «στη μάθηση για την πολιτισμική κληρονομιά» αλλά «στη μάθηση διαμέσου της πολιτισμικής κληρονομιάς» (Hansen 2014:8). Για αυτό, ως βασικός θεματικός άξονας του σχεδιασμού του Προγράμματος δεν επιλέχθηκε η ιστορία (Νάκου 2009, Νάκου & Γκαζή 2015) ή θέματα που συνήθως αξιοποιούνται στους μουσειακούς χώρους (Νικονάνου 2010), αλλά

οι τέχνες και, ειδικότερα, η μουσική και ο χορός,⁷ των οποίων η παρουσία σε μουσεία είναι εξαιρετικά περιορισμένη στη χώρα μας (Νάκου 2010) και διεθνώς.⁸

Επίσης, επιλέχθηκε να διερευνηθούν οι δυνατότητες διασύνδεσης αρχαιολογικών μουσειακών αντικείμενων και με τα μαθηματικά, καθώς οι αντίστοιχες διασυνδέσεις είναι ιδιαίτερα σπάνιες στην ελληνική πραγματικότητα.⁹ Ακόμη και διεθνώς, τα μαθηματικά αξιοποιούνται σε περιορισμένη έκταση¹⁰ –κυρίως σε μουσεία τεχνολογίας και επιστημών ή σε ειδικά μουσεία– ενώ ιδιαίτερα περιορισμένη εμφανίζεται η παρουσία τους σε αρχαιολογικά μουσεία και σε μουσεία τεχνών και πολιτισμού.

Στο πλαίσιο του συγκεκριμένου Προγράμματος, οι εναλλακτικές αναγνώσεις και ερμηνείες των μουσειακών αντικειμένων με την αξιοποίηση των τεχνών και των μαθηματικών δεν περιορίστηκαν σε διασυνδέσεις με το σχολικό αναλυτικό πρόγραμμα, αλλά αναφέρθηκαν σε διευρυμένες σημασίες που είχαν, έχουν ή μπορούν να έχουν οι τέχνες και τα μαθηματικά σε σχέση με τον πολιτισμό και την καθημερινή ζωή. Βασικό ερευνητικό ερώτημα που συνδέθηκε με αυτήν την επιλογή ήταν η διερεύνηση της ετοιμότητας των συμμετεχόντων να ανταποκριθούν σε τέτοιου τύπου προσεγγίσεις.

Συνοπτικά, βασικοί εκπαιδευτικοί στόχοι του Προγράμματος ήταν:

- α. Η εισαγωγή σε βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις της μουσειακής εκπαίδευσης.
- β. Η θεωρητική επεξεργασία και βιωματική εμπειρία πολλαπλών και εναλλακτικών διαδικασιών εκπαιδευτικής αξιοποίησης των μουσείων.
- γ. Η γνωριμία με την πολυσημία των μουσειακών αντικειμένων και το εύρος των αντίστοιχων δυνατών αναγνώσεων και ερμηνειών.
- δ. Η εξοικείωσή με βιωματικές μεθόδους προσέγγισης των μουσειακών αντικειμένων, που είναι ριζικά διαφορετικές από τις παραδοσιακές μεθόδους της τυπικής εκπαίδευσης.

Περιγραφή του Προγράμματος

Το Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα *Μουσειακή εκπαίδευση: Θεωρία και πράξη* πραγματοποιήθηκε στον Βόλο, στη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα, είχε συνολική διάρκεια 26 ωρών, που καλύφθηκαν στο πλαίσιο 3 εβδομάδων με την εξής διάρθρωση: έξι Θεωρητικές Διαλέξεις στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, τρία Βιωματικά Εργαστήρια στο Αθανασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου και Εκπαιδευτική Επεξεργασία πέντε Μουσείων στον Βόλο, τη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα.

Θεωρητικές Διαλέξεις

Συγκεκριμένα στις Θεωρητικές Διαλέξεις παρουσιάστηκαν θέματα σχετικά με την εκπαιδευτική αξία των μουσείων και χώρων πολιτισμικής αναφοράς, αντίστοιχες σύγχρονες προσεγγίσεις, καθώς και ζητήματα αξιοποίησης της μουσικής, του χορού και των μαθηματικών σε μουσεία.¹¹

Μετά τις Θεωρητικές Διαλέξεις της πρώτης ημέρας, το Πρόγραμμα συνεχίστηκε την επομένη με την Εκπαιδευτική Επεξεργασία του Αθασάκειου Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου και την υλοποίηση των τριών Βιωματικών Εργασιών.

Εκπαιδευτική Επεξεργασία του Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου

Στην αρχή πραγματοποιήθηκε γνωριμία με το περιεχόμενο και προσέγγιση των

εκπαιδευτικών δυνατοτήτων του Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου που περιλάμβανε: α. ελεύθερη περιήγηση, β. χωρισμό σε ομάδες για διερεύνηση των εκπαιδευτικών του δυνατοτήτων με βάση το ερμηνευτικό επικοινωνιακό υλικό που διαθέτει το μουσείο και προτάσεις εκπαιδευτικής αξιοποίησης.

Βιωματικά Εργαστήρια

Στη συνέχεια οι συμμετέχοντες είχαν την δυνατότητα να επιλέξουν ένα από τα τρία βιωματικά εργαστήρια, με θέμα τη μουσική, το χορό ή τα μαθηματικά.

Το Εργαστήριο Μουσικής, **Από το αντικείμενο και την εικόνα, στην μουσική και τον ήχο**,¹² υλοποιήθηκε στον χώρο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Μουσείου και

επιδίωκε να κατανοήσουν οι συμμετέχοντες πώς μπορούμε να *μεταφράζουμε* εικαστικές εικόνες και αντικείμενα σε μουσική και ήχο, με στόχο την επεξεργασία διαφορετικών ζητημάτων, νοημάτων και εννοιών και την έκφραση, με βάση τις δυνατότητες της μουσικής. Οι συμμετέχοντες είχαν την ευκαιρία να κατασκευάσουν απλά μουσικά όργανα και να συνθέσουν και παίξουν μουσική με αφορμή συγκεκριμένα εκθέματα του μουσείου.

Στόχος του Εργαστηρίου Χορού, *Ταξίδια με το σώμα και την φαντασία*,¹³ ήταν να λειτουργήσει ως ένα νοητό και βιωματικό ταξίδι στο σώμα και τις αισθησιακές εμπειρίες των συμμετεχόντων και να αποκαλύψει την αλληλεπίδραση ανάμεσα στην κίνηση, την εικόνα, τη φαντασία και την αισθητική και καλλιτεχνική έκφραση.

Βασίστηκε στο συνδυασμό ορισμένων βασικών αρχών του σύγχρονου χορού, όπως είναι η αναπνοή, η χαλάρωση, η εσωτερική απεικόνιση της κίνησης, το άγγιγμα και ο αυτοσχεδιασμός, οι οποίες αναδεικνύουν τη διαλεκτική σχέση του σώματος με το περιβάλλον, αλλά και τη σύνδεση σώματος-νου. Οι βασικές αυτές αρχές εφαρμόστηκαν

για την αναπαράσταση ή και την ερμηνεία μουσειακών εκθεμάτων μέσω της κίνησης του σώματος.

Το Εργαστήριο Μαθηματικών, *Πολλαπλές αναγνώσεις των αντικειμένων: Εμπειρίες και ερμηνείες στον μουσειακό χώρο*,¹⁴ εστίασε στις δυνατότητες πολύπλευρης και διεπιστημονικής επεξεργασίας των μουσειακών αντικειμένων, ώστε να αποδομηθούν στερεότυπα που αφορούν το θεματικό περιεχόμενο και την αντίστοιχη προσέγγιση και επεξεργασία τους. Οι συμμετέχοντες ως «αρχαιολόγοι των μαθηματικών» αναζήτησαν εκθέματα του μουσείου που μπορούσαν να συνδεθούν με μαθηματικές έννοιες και στη συνέχεια προσπάθησαν να παρουσιάσουν αυτές τις εναλλακτικές «συναντήσεις» των μαθηματικών με την υλικότητα καταλοίπων του παρελθόντος μέσα από αναπαραστάσεις σε ψηφιακά μέσα και με την αξιοποίηση σωματικών-αισθησιακών δραστηριοτήτων.

Κλείσιμο των εργασιών

Κατά το κλείσιμο των εργασιών του α' Σαββατοκύριακου στον Βόλο πραγματοποιήθηκε η αποτίμηση της συνολικής εμπειρίας, με βάση την παρουσίαση του έργου των

Εργαστηρίων και της αντίστοιχης εμπειρίας που είχαν αποκομίσει οι συμμετέχοντες διδάσκοντες και «μαθητές».

Τα επόμενα δύο Σαββατοκύριακα ακολούθησε εκπαιδευτική επεξεργασία του Μουσείου Κινηματογράφου και του Κρατικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης στη Θεσσαλονίκη, και του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και των Εκθέσεων στο Αττικό Μετρό στην Αθήνα, αντίστοιχα.

Μέθοδος αξιολόγησης του Προγράμματος

Η συστηματική αξιολόγηση του Προγράμματος από τους 30 συμμετέχοντες (27 γυναίκες και 3 άνδρες) αποτέλεσε σημαντικό μέρος της όλης διαδικασίας.

Είκοσι δύο συμμετέχοντες ήταν εκπαιδευτικοί και 8 είχαν άλλες ειδικότητες. Από τους εκπαιδευτικούς, οι 14 ήταν εν ενεργεία, απασχολούμενοι κατά κύριο λόγο στην περιοχή του Βόλου, και 8 χωρίς μόνιμη απασχόληση. Η πλειονότητα των εν ενεργεία εκπαιδευτικών (13) προερχόταν από τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, και έξι, χωρίς μόνιμη απασχόληση, ήταν της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Σχετικά με τις ειδικότητές τους, συμμετείχαν 10 φιλόλογοι, 1 μαθηματικός, 1 φυσικός, 2 καθηγήτριες ξένων γλωσσών (αγγλικής και γαλλικής), 7 εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και 1 νομικός.

Από τους υπόλοιπους 8 συμμετέχοντες, 3 εργάζονταν σε φορείς πολιτισμού στον Βόλο, την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, με ειδικότητες ιστορικού, αρχαιολόγου και μουσειοπαιδαγωγού. Οι υπόλοιποι 5 δεν είχαν κάποια θέση εργασίας, αλλά είχαν ειδικότητες που σχετίζονται με τον χώρο των μουσείων: ιστορικός-νηπιαγωγός, αρχαιολόγος, αρχιτέκτων-μουσειολόγος, εικαστικός και νομικός.

Η μέθοδος αξιολόγησης βασίσθηκε στα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

α. Ως προς το θεματικό περιεχόμενο του Προγράμματος:

- * Ανταποκρίθηκε το θεματικό περιεχόμενο του Προγράμματος στα ενδιαφέροντα και τις προσδοκίες των συμμετεχόντων;
- * Τους έδωσε την ευκαιρία να αντιληφθούν τις δυνατότητες που μας παρέχει η μουσειακή εκπαίδευση για πολλαπλές εναλλακτικές αναγνώσεις των μουσείων και των συλλογών τους;

β. Ως προς τον βιωματικό χαρακτήρα του Προγράμματος:

- * Τι τύπου απόψεις και εμπειρίες απέκτησαν οι συμμετέχοντες από τα Βιωματικά Εργαστήρια;
- * Ήταν εποικοδομητική για αυτούς η συμμετοχή τους στα Βιωματικά Εργαστήρια;
- * Τους έδωσαν την ευκαιρία να αντιληφθούν τις δυνατότητες που μας παρέχουν τα μαθηματικά, η μουσική και ο χορός για την προσέγγιση και αξιοποίηση των μουσείων και των συλλογών τους;

γ. Ως προς τη συνολική εμπειρία:

- * Τι τύπου στάσεις και απόψεις διαμόρφωσαν οι συμμετέχοντες ως προς τις εκπαιδευτικές δυνατότητες της μουσειακής εκπαίδευσης και ειδικότερα ως προς την εκπαιδευτική αξιοποίηση των μουσείων από διαφορετικές ομάδες κοινού, αλλά και προσωπικά;
- * Τι τύπου συνολική εμπειρία διαμόρφωσαν οι συμμετέχοντες από το Πρόγραμμα;

Για τη διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων δημιουργήθηκε ένα ερωτηματολόγιο που περιλάμβανε 5 ενότητες ερωτήσεων. Οι πρώτες 3 αφορούσαν την αξιολόγηση των επιμέρους σταδίων του προγράμματος (Α. Σεμινάριο - Θεωρητικές διαλέξεις, Β. Βιωματικά εργαστήρια, Γ. Εκπαιδευτική Επεξεργασία Μουσείων), σε μια κλίμακα τεσσάρων διαβαθμίσεων: Πολύ ενδιαφέρουσα, Αρκετά ενδιαφέρουσα, Λίγο ενδιαφέρουσα, Αδιάφορη. Η 4^η ενότητα στόχευε στο να καταγράψουν οι συμμετέχοντες κατά πόσον ανταποκρίθηκε το Πρόγραμμα στις προσδοκίες τους και να αιτιολογήσουν,

εφόσον ήθελαν, την άποψή τους με ελεύθερο κείμενο. Η 5^η ενότητα καλούσε τους συμμετέχοντες να περιγράψουν και να σχολιάσουν τη συνολική εμπειρία τους με ελεύθερο κείμενο.

Τα αποτελέσματα της αξιολόγησης

Η ποσοτική και ποιοτική ανάλυση των δεδομένων που συλλέξαμε από τις απαντήσεις στις ερωτήσεις και των 5 Ενοτήτων του Ερωτηματολογίου οδήγησαν στις ακόλουθες παρατηρήσεις και συμπεράσματα.

Ως προς το θεματικό περιεχόμενο

Γενικά, η πλειονότητα των συμμετεχόντων αξιολόγησε ως «πολύ ενδιαφέρουσες» ή «αρκετά ενδιαφέρουσες» όλες τις διαλέξεις, καθώς και την συζήτηση στο τέλος του σεμιναρίου. Ωστόσο, οι 3 πρώτες διαλέξεις που αποσκοπούσαν στην επεξεργασία ζητημάτων που αφορούν συνολικά τη μουσειακή εκπαίδευση, *Ο Κόσμος των Μουσείων*, *Σύγχρονες Προσεγγίσεις της Μουσειακής Εκπαίδευσης* και *Αξιοποιώντας Παιδαγωγικά τις Επισκέψεις σε Μουσεία*, αξιολογήθηκαν ως «πολύ ενδιαφέρουσες» από την συντριπτική πλειονότητα του κοινού (24/30, 27/30 και 24/30, αντίστοιχα). Το αποτέλεσμα αυτό ίσως συνδέεται με την παράλληλη προβολή πολλών σχετικών εικόνων καθώς και με το γενικό ενδιαφέρον που είχαν ειδικά για τη μουσειακή εκπαίδευση όλες και όλοι που συμμετείχαν στο Πρόγραμμα.

Ως προς τις υπόλοιπες 3 διαλέξεις, *Το «φανταστικό μουσείο των μουσικών οργάνων»*: *Από την εικόνα στην κατασκευή, στον ήχο, Χορεύοντας στο μουσείο*, και *Μαθηματικά και μουσείο: Σκέψεις για μια γόνιμη συνάντηση*, ιδιαίτερα ευνοϊκά εκφράσθηκε το κοινό για τη διάλεξη *Χορεύοντας στο μουσείο*, καθώς οι περισσότεροι (17/30) την αξιολόγησαν ως «πολύ ενδιαφέρουσα». Το αποτέλεσμα αυτό ενδεχομένως συνδέεται με την πολύ ενδιαφέρουσα ανάλυση και την προβολή πολύ σημαντικών εικόνων και βίντεο από πρωτοποριακές χορευτικές δράσεις σε χώρους μουσείων διεθνώς.

Αντίθετα, για τις διαλέξεις που αφορούσαν την αξιοποίηση της μουσικής αλλά και των μαθηματικών στο μουσείο μόνον το ένα τρίτο του κοινού (10/30) τις έκρινε, αντίστοιχα, ως «πολύ ενδιαφέρουσες». Τα αποτελέσματα αυτά ενδεχομένως συνδέονται και με την θεωρητική ανάλυση των αντίστοιχων θεμάτων (της μουσικής και των μαθηματικών), η οποία δεν εμφανίστηκε να ανταποκρίνεται ιδιαίτερα στις προσδοκίες και τα ενδιαφέροντα του κοινού.

Ορισμένοι συμμετέχοντες επισήμαναν ως ιδιαίτερο θετικό το ότι τα θέματα των διαλέξεων δεν ήταν ιδιαίτερα γνωστά για τους περισσότερους και τους ενδιέφερε πολύ η προσέγγιση νέων για αυτούς θεμάτων, αλλά και η αποδόμηση στερεοτυπικών αντιλήψεων.

Το ενδιαφέρον είναι πως οι εισηγήσεις δεν περιορίστηκαν σ' αυτό που όλοι ίσως περίμεναν να ακούσουν για ακόμη μία φορά [...] συζητήθηκαν θέματα που αφορούν τη μουσική, το χορό και τα μαθηματικά, θέματα άγνωστα για πολλούς. (Ε.Ψ.)

Οι θεωρητικές διαλέξεις [...] συνετέλεσαν στην αποδόμηση στερεοτυπικών αναπαραστάσεων που συνδέονται με το μουσειακό χώρο [...]. Ανέδειξαν επομένως την «ανοιχτότητα» των μουσείων σε ποικίλες ερμηνείες και ομάδες κοινού [...]. (Χ.Κ.)

Η συζήτηση με την οποία έκλεισε η σειρά των θεωρητικών διαλέξεων αξιολογήθηκε ως «πολύ ενδιαφέρουσα» μόνον από το ένα τρίτο του κοινού (10/30). Το αποτέλεσμα αυτό συνάδει και με την γενικότερη επιτόπια παρατήρησή μας, ότι κατά το κλείσιμο των θεωρητικών αναζητήσεων της πρώτης ημέρας, πολλοί από τους συμμετέχοντες φαίνονταν κουρασμένοι από τις έξι διαλέξεις, καθώς, μεταξύ άλλων, προσδοκούσαν βιωματική επεξεργασία αντί θεωρητικών εισηγήσεων της μουσειακής εκπαίδευσης. Παράλληλα υποθέτουμε ότι ένα περισσότερο οργανωμένο πλάνο συζήτησης ίσως θα διευκόλυνε την αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος όλων.

Σε ό,τι αφορά τα περιεχόμενα των βιωματικών εργαστηρίων αναφέρθηκαν στην ατομική αναφορά τους δεκατέσσερις (14) από τους συμμετέχοντες. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά την αναγνώριση της δυνατότητας πολλαπλών αναγνώσεων των μουσειακών συλλογών τονίσθηκε ιδιαίτερα από τους περισσότερους συμμετέχοντες (9/13) στο Εργαστήριο Μαθηματικών. Συγκεκριμένα, ανέφεραν ότι συνειδητοποίησαν την ευρύτητα και τις πολλαπλές αφηγήσεις που συνδέονται με τα αντικείμενα.

[...] η ανακάλυψη της «ευρύτητας» που χαρακτηρίζει τα μουσειακά αντικείμενα μας βοήθησε να ξεπεράσουμε τυχόν στερεότυπες αντιλήψεις που αφορούν το περιεχόμενό τους, όπως και τους τρόπους προσέγγισης τους [...]. (Μ.Ρ.)

Για πρώτη φορά περιδιάβηκα στις αίθουσες ενός μουσείου εστιάζοντας την προσοχή μου στα εκθέματα με τελείως διαφορετικό τρόπο. (Μ-Α.Μ.)

Επίσης, ένας αριθμός συμμετεχόντων αναγνώρισε τη σημασία των μαθηματικών στην καθημερινή ζωή, στοιχείο που υπερβαίνει τις συμβατικές αντιλήψεις της επεξεργασίας των μαθηματικών στο πλαίσιο της σχολικής εκπαίδευσης.

Συνειδητοποίησα πως τα μαθηματικά βρίσκονται παντού στη ζωή του ανθρώπου και μία επίσκεψη στο μουσείο είναι ιδανική για να γίνει κατανοητό αυτό. (Μ-Α.Μ.)

Στο Εργαστήριο Μουσικής οι περισσότεροι συμμετέχοντες εστίασαν κυρίως στην κατανόηση βασικών μουσικών εννοιών, καθώς και στη διαπίστωση ότι οι αντίστοιχες έννοιες και δραστηριότητες μπορούν να ενταχθούν σε προγράμματα μουσειακής εκπαίδευσης με την αξιοποίηση εναλλακτικών προσεγγίσεων:

«Κατανοήσαμε τις βασικές έννοιες της μουσικής όπως ένταση, ρυθμός, συντονισμός.» (Γ.Σ.)

Στο εργαστήριο του χορού λίγοι (2) συμμετέχοντες εκφράστηκαν για τα περιεχόμενα εκφράζοντας έκπληξη και ικανοποίηση συλλογική και ατομική. Ωστόσο, βλέπουμε ότι καθώς υπερτερεί ο βιωματικός χαρακτήρας του εργαστηρίου, οι εντυπώσεις συγχέονται με αυτόν.

Μου έδωσε πολλές ιδέες και με προβλημάτισε. Αντιλήφθηκα έμπρακτα πόσο χρήσιμες και αποτελεσματικές μπορεί να είναι στη διαδικασία της μαθησιακής πρόσληψης κάποιες καλλιτεχνικές εκφράσεις, όπως ο χορός. (Σ.Τ.)

Αυτό που ίσως έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε σχέση με τη συμμετοχή στα Εργαστήρια Μουσικής και Χορού είναι το ότι, αν και οι περισσότεροι δεν είχαν ειδικές γνώσεις, δεν αντιμετώπισαν κάποιο πρόβλημα και ότι μπόρεσαν να ανταποκριθούν με επιτυχία σε νέα για αυτούς θεματικά αντικείμενα, στοιχείο που αύξησε την αυτοεκτίμησή τους.

Το εργαστήριο μου έδωσε τη δυνατότητα να κατανοήσω ότι μέσα από τον χορό μπορώ να αποδώσω ένα άψυχο εκθεσιακό αντικείμενο και να του δώσω πνοή, χωρίς να έχω καμιά απολύτως εμπειρία ή και γνώση του χορού. (Α.Κ.)

Το εργαστήριο αυτό ήταν πολύ ενδιαφέρον γιατί μάθαμε ακόμη και εμείς που δεν είχαμε καμιά σχέση με τη μουσική, να ακολουθούμε τον ρυθμό και να φτιάχνουμε μουσικά όργανα με απλά, ανακυκλώσιμα υλικά. (Θ.Τ.)

Οι παραπάνω παρατηρήσεις, πέρα από τη διαπίστωση της ικανοποίησης των συμμετεχόντων, μάς οδηγούν σε συμπεράσματα για τις δυνατότητες των βιωματικών προσεγγίσεων των μουσείων να διευκολύνουν τη δόμηση γνώσεων με κατανόηση (Hopper-Greenhill 2007:53). Επιπλέον, σημαντική φαίνεται να είναι η συνεισφορά των βιωματικών εργαστηρίων στην απόκτηση δεξιοτήτων, όπως στην περίπτωση της μουσικής και του χορού (Hopper-Greenhill 2007:54).

Ως προς τον βιωματικό χαρακτήρα του Προγράμματος

Στοιχεία για τα εκπαιδευτικά αποτελέσματα του βιωματικού χαρακτήρα των εργαστηρίων προκύπτουν από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στις ερωτήσεις του Ερωτηματολογίου και κυρίως από τα προσωπικά κείμενα με τα οποία αναφέρονται στη συνολική εμπειρία τους.

Σε αντίθεση με την αξιολόγηση των διαλέξεων, σύμφωνα με την οποία οι περισσότεροι συμμετέχοντες (17/30) αξιολόγησαν ως «πολύ ενδιαφέρουσα» τη διάλεξη «Χορεύοντας στο μουσείο», μόνον ένας πολύ μικρός αριθμός (6/30) επέλεξε να συμμετάσχει στο Εργαστήριο Χορού. Αντίθετα, ένας σχετικά μεγάλος αριθμός των συμμετεχόντων (13/30) επέλεξε να συμμετάσχει στο Εργαστήριο Μαθηματικών, και ένας επίσης σχετικά

μεγάλος αριθμός (11/30) στο Εργαστήριο Μουσικής. Όπως φαίνεται και από τις σχετικές τοποθετήσεις τους στα κείμενα γενικής αποτίμησης της εμπειρίας τους, το Εργαστήριο Μαθηματικών επιλέχθηκε και λόγω του ότι ορισμένοι είχαν αναστολές να επιλέξουν ένα από τα δύο άλλα εργαστήρια:

Θεώρησα ότι είναι δύσκολο να δουλέψω στο εργαστήρι του χορού ή της μουσικής, καθώς δεν κατέχω ούτε το ένα ούτε το άλλο και φοβούμενη μήπως εκτεθώ, επέλεξα το εργαστήρι των μαθηματικών! (Ε.Ν.).

Αυτό αποτελεί ένδειξη για τις αντιστάσεις, τις επιφυλάξεις και την αμηχανία που ενδεχομένως πολλοί άνθρωποι έχουμε σε σχέση με το να εκφραζόμαστε με το σώμα, και ειδικότερα σε δημόσιους χώρους. Παρόλο που και τα μαθηματικά δεν είναι για όλες και όλους προσφιλές αντικείμενα, και μόνο ένας από τους συμμετέχοντες είχε αντίστοιχη ειδικότητα, η ενασχόληση με αυτά μέσα στο μουσείο εμφανίσθηκε να θεωρείται από μεγάλο μέρος του κοινού ως πιο ασφαλής τόπος, σε σύγκριση με τον χορό ή τη μουσική.

Η ανάλυση των δεδομένων της αξιολόγησης των Βιωματικών Εργαστηρίων με βάση τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στις ερωτήσεις του Ερωτηματολογίου οδήγησε στην παρατήρηση ότι η συντριπτική πλειονότητα (23/30) έκρινε ως «πολύ ενδιαφέρουσα» την εμπειρία συμμετοχής σε ένα από τα Εργαστήρια, ανεξάρτητα από το ποιο είχαν επιλέξει: 6/6 στο Εργαστήριο Χορού, 7/11 στο Εργαστήριο Μουσικής και 10/13 στο Εργαστήριο Μαθηματικών.

Από το Εργαστήριο Χορού πέντε (5/6) συμμετέχοντες σχολίασαν τη βιωματική διάσταση της εμπειρίας με ιδιαίτερα θετικά σχόλια. Ο ψυχαγωγικός χαρακτήρας, η μοναδικότητα της εμπειρίας, η χαλάρωση, η ενεργή εμπλοκή, η αλλαγή προσωπικών στάσεων, η έκπληξη αλλά και η δημιουργική ερμηνεία των μουσειακών εκθεμάτων είναι ορισμένα από τα σχόλια που συνδέονται με το συγκεκριμένο βιωματικό Εργαστήριο.

Αυτό που συνέβη τελικά ήταν ένα «θαύμα» ή μάλλον μερικά «θαύματα», ήτοι: Νοιώσαμε μέλη μιας ομάδας και συνεργαστήκαμε – Ξεκλειδώσαμε το σώμα μας – Τολμήσαμε να αυτοσχεδιάσουμε και να εκτεθούμε – ΧΟΡΕΨΑΜΕ – Διασκεδάσαμε και ενώ συνέβησαν όλα αυτά τα ωραία, ταυτόχρονα, καταφέραμε να συνδέσουμε το Μουσείο με το χορό που ήταν και το ζητούμενο. (Αν.Κ.)

Αυτή τη φορά όμως διαπίστωσα προσωπικά ότι το μυαλό συνεργάστηκε αυθόρμητα με το σώμα τόσο αρμονικά κι αυτό είναι κάτι, το οποίο αποτελεί πλέον μια από τις συναρπαστικότερες εμπειρίες της ζωής μου. (Δ.Μπ.)

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες στο Εργαστήριο Μουσικής (7/11) χαρακτήρισαν την εμπειρία ενδιαφέρουσα, επικοινωνιακή, διασκεδαστική, απολαυστική. Επίσης, επισήμαναν την συνειδητοποίηση μιας άλλης διάστασης στο μουσειακό χώρο, αυτή που συνδέεται με βιώματα και όχι μόνο με γνώσεις, αλλά και την αξιοποίηση του τυχαίου,

της δημιουργικότητας και της φαντασίας.

Ήταν για μένα μια πολύ ενδιαφέρουσα και απολαυστική εμπειρία [...] καταφέραμε να μεταφέρουμε και να μεταφράσουμε την εικόνα αυτή σε ήχο [...] χρησιμοποιήσαμε όργανα που είχαμε τη χαρά και την ικανοποίηση ότι φτιάξαμε μόνοι μας και όλα αυτά σε ένα μουσειακό χώρο που δεν είχα μέχρι τώρα σκεφτεί ότι θα μπορούσε να αξιοποιηθεί και με αυτό τον τρόπο. (Κ.Κ.)

Μάθαμε να αξιοποιούμε το τυχαίο και ότι τίποτα δεν αποτελεί λάθος. (Θ.Τ.)

Η ευρηματικότητα και η φαντασία ήταν μερικά απ' αυτά που κράτησα με τη λήξη. (Γ.Σ.)

Τα θετικά εκπαιδευτικά αποτελέσματα των βιωματικών προσεγγίσεων –και κυρίως το ενδιαφέρον και η προσωπική εμπλοκή που προκαλούν στους μαθητευόμενους– υποστηρίζονται και από την αξιολόγηση της διαδικασίας *Εκπαιδευτικής επεξεργασίας μουσείων*.

Ειδικότερα, η συντριπτική πλειονότητα του κοινού έκρινε ως «πολύ ενδιαφέρουσα» την *Εκπαιδευτική επεξεργασία* του Αθανασάκειου Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου (27/30) και του Κρατικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης της Θεσσαλονίκης (23/27). Ας σημειωθεί ότι και στα δύο αυτά μουσεία η *Εκπαιδευτική επεξεργασία* βασίσθηκε σε βιωματικές και δημιουργικές δραστηριότητες που αναδείκνυαν, μεταξύ άλλων, την πολυσημία των μουσειακών αντικειμένων και χώρων αλλά και τους πολλαπλούς εναλλακτικούς τρόπους που διαθέτουμε για να τους αξιοποιούμε. Αντίθετα η *Εκπαιδευτική επεξεργασία* του Μουσείου Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης, του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και των Εκθέσεων στο Αττικό Μετρό, η οποία δεν βασίσθηκε σε βιωματικές και δημιουργικές εκπαιδευτικές προσεγγίσεις, κρίθηκε ως «πολύ ενδιαφέρουσα» από ένα σχετικά μικρότερο –αν και σημαντικό– αριθμό των συμμετασχόντων (18/27, 7/13 και 7/13, αντίστοιχα).

Οι συμμετέχοντες επισήμαναν τον βιωματικό χαρακτήρα της *Εκπαιδευτικής επεξεργασίας* του Αθανασάκειου Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου και του Κρατικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης (βλ. σχετικό κείμενο των Παπαβέργου και Παρσκευά στο παρόν τεύχος), εντοπίζοντας ως σημαντικά στοιχεία την ενεργή συμμετοχή, το παιχνίδι και τη συνολική απόλαυση και θετική εμπειρία που αποκόμισαν από τη συμμετοχή τους, καθώς και την πρόκληση στοχασμού.

Μου πρόσφεραν την ευκαιρία ενεργητικής συμμετοχής και δράσης μέσα στο μουσειακό χώρο και τη δυνατότητα αλληλεπίδρασης, ανταλλαγής σκέψεων και αναστοχασμού με συναδέλφους διαφορετικών ειδικοτήτων. (Χ.Κ.)

Μας βοήθησαν να απενοχοποιήσουμε τη χαρά της ενεργητικής συμμετοχής μέσα στο μουσείο. (Θ.Μ.)

Σε άμεση σχέση με τον βιωματικό χαρακτήρα των εργαστηρίων εντοπίστηκαν σχόλια που αναφέρονται στην ίδια την εκπαιδευτική διαδικασία και συγκεκριμένα στην κοινωνική της διάσταση. Ιδιαίτερα θετικά σχολιάστηκαν από τους συμμετέχοντες και των τριών εργαστηρίων η ομαδική εργασία, η συζήτηση και συνεργασία, η συνεργατικότητα, η χαρά της κοινής ανακάλυψης, κοινής δημιουργίας και εμπειρίας και η τελική παρουσίαση του αντίστοιχου έργου στην ολομέλεια.

Ενδεικτικά από το Εργαστήριο Μουσικής:

Το γεγονός ότι γίναμε όλοι μία ομάδα μέσα από τη μουσική, μέσα σε λίγα λεπτά, ήταν αξιοσημείωτο και πολύ ωραίο... Έτσι, γίναμε, χωρίς να το καταλάβουμε, μία ομάδα. (Θ.Τ.)

Από το Εργαστήριο Μαθηματικών:

Ο χωρισμός υπό-ομάδων και η ανάθεση έρευνας σε αυτές βοήθησαν στην ανάπτυξη συνεργασίας και ομαδικότητας και στην παρακίνηση για συμμετοχή, ενώ συνέβαλαν στην κινητοποίηση για έρευνα και στην πιο προσεκτική περιήγηση του μουσείου, κάτι ιδιαίτερα σημαντικό για την απόκτηση σχέσεων με το μουσειακό χώρο. (Ι.Γ.)

Από το Εργαστήριο Χορού:

Η διαδικασία της μετατροπής της οπτικής εμπειρίας του μουσείου σε εμπειρία κίνησης, η εξοικείωση με τους γύρω μας, το σώμα μας και την κίνηση και το χορό, ήταν κάτι το μοναδικό [...] Κατάφερε μέσα σε 2 ώρες να κάνει μια ομάδα ανθρώπων να αποκτήσουν μια αγνή οικειότητα και συμπάθεια μεταξύ τους. (Ε.Μπ.)

Ως αρνητικά στοιχεία της διαδικασίας σχολιάζονται από ένα μέλος του Εργαστηρίου Μαθηματικών η ελλιπής συνεργασία μεταξύ υποομάδων του ίδιου εργαστηρίου, ενώ δύο άλλα μέλη από τα Εργαστήρια Μουσικής και Μαθηματικών επισημαίνουν τον περιορισμένο χρόνο.

Ο χρόνος που χρειάζεται για να σχηματοποιηθούν οι οποιεσδήποτε παρατηρήσεις που γίνονται στο χώρο του μουσείου οφείλει να είναι αρκετός. Εκεί αισθάνθηκα ότι πιεζόμαστε να ολοκληρώσουμε κάτι πολύ σύντομα [...] (Α.Π.)

Στη βάση των παραπάνω παρατηρήσεων αναδεικνύεται ο καθοριστικός ρόλος των βιωματικών δραστηριοτήτων στη δόμηση θετικών εμπειριών σε μουσειακούς χώρους ακόμη και από ενήλικες, καθώς συμβάλλουν στην απόκτηση γνώσεων με κατανόηση και στην καλλιέργεια διανοητικών, κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων. Επιπλέον συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός πλαισίου απόλαυσης, ψυχαγωγίας, έμπνευσης και δημιουργικότητας (Hopper-Greenhill 2007:54 -56).

Ως προς τη συνολική εμπειρία

Όλες και όλοι οι συμμετέχοντες (30/30) δήλωσαν ότι το περιεχόμενο και η συνολική διαδικασία του Προγράμματος ανταποκρίθηκαν στις προσδοκίες τους. Ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα σχετικά επιμέρους σχόλια που διατύπωσαν για να εξηγήσουν τη θετική εμπειρία που αποκόμισαν συνολικά από το Πρόγραμμα:

- Ενέπνευσε, άνοιξε δρόμους και έδωσε ιδέες για περαιτέρω αξιοποίηση της εμπειρίας σε διαφορετικούς χώρους εκπαίδευσης (19/30).
- Παρείχε πρωτόγνωρες εμπειρίες και οπτικές (17/30).
- Βοήθησε στην καλύτερη κατανόηση και εμβάθυνση ήδη κατεκτημένων γνώσεων (10/30).
- Ενέπνευσε συνεργασία και ουσιαστική επικοινωνία μεταξύ όλων, διδασκόντων και διδασκομένων (10/30).
- Στηρίχθηκε σε βιωματικές διαδικασίες και έτσι ανέδειξε την εκπαιδευτική σημασία τους για την εκπαίδευση (9/30).
- Και όλα αυτά σε πλαίσιο ψυχαγωγίας και απόλαυσης (7/30).

Ιδιαίτερα σημαντικές κρίνονται οι αναφορές των συμμετεχόντων για μεταφορά και αξιοποίηση της εμπειρίας αυτής σε άλλες μελλοντικές καταστάσεις (Hooper-Greenhill 2007: 56-57), που συνδέονται με τον χώρο εργασίας τους (11/30), στη σχολική εκπαίδευση (7/30), ή σε πολιτιστικούς φορείς (4/30).

Ήταν μία εξαιρετική εμπειρία που εύχομαι να μεταδώσω κάποια στιγμή στους μαθητές μου! (Ε.Ν.)

Είναι ένα κομμάτι πολύ ενδιαφέρον στο οποίο μπορεί να στηριχτεί κάποιος ώστε να δημιουργήσει ένα πρόγραμμα [...] θα στοχεύει στη μάθηση και ταυτόχρονα στην απόλαυση [...]. Με γέμισε με πολλές ιδέες. (Ε.Ψ.)

Επίσης, η πλειονότητα επισήμανε ότι το Πρόγραμμα συνολικά ήταν πολύ ενδιαφέρον και πρότειναν την επανάληψή του. Ωστόσο, υπήρξαν και προτάσεις που αφορούσαν βελτιώσεις του, όπως η επεξεργασία χώρων σύγχρονης πολιτισμικής και ιστορικής αναφοράς, η εύρεση τρόπων για την ελάφρυνση του κόστους των μετακινήσεων σε διαφορετικές πόλεις, καθώς και η δυνατότητα συμμετοχής όλων σε όλα τα βιωματικά εργαστήρια. Παράλληλα, διατυπώθηκε και η άποψη ότι οι περιορισμοί της ελληνικής κοινωνίας εμποδίζουν την ουσιαστική αξιοποίηση μουσείων και χώρων πολιτισμικής αναφοράς.

Από τις αναφορές των συμμετεχόντων προέκυψαν ενδιαφέροντα στοιχεία για τα συναισθήματα που είχαν και για τα στοιχεία που οι ίδιοι θεωρούν εφόδια για το μέλλον αλλά και στοιχεία για τις στάσεις τους ως προς την μουσειακή εμπειρία. Έτσι μια συμμετέχουσα στο εργαστήριο του χορού αναφέρεται στη συγκίνηση που ένιωσε, στην απελευθέρωση και κατανόηση του εαυτού της:

Απελευθερώθηκα πλήρως, συγκινήθηκα από τη σχέση που αναπτύξαμε μεταξύ μας, θαύμασα το πόσο μπορεί άνθρωπος να ανοίξει το μυαλό και τις αισθήσεις του αλλά και τις επιμέρους σχέσεις που αναπτύσσονταν κατά τη διάρκεια της δραστηριότητας [...]. Το χαμόγελό μου υπήρχε σε όλη τη δραστηριότητα [...] κατάλαβα πολλά πράγματα για τον εαυτό μου. (Χρ.Κ.)

Άλλες επισημαίνουν το συναίσθημα της συγκίνησης συνδεδεμένο με αυτά της απόλαυσης, της πληρότητας, της ικανοποίησης και της χαράς.

Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν ήταν η πρώτη φορά που επισκέφτηκα το Αθανασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο, αλλά οφείλω να ομολογήσω ότι ένιωσα ιδιαίτερη χαρά και ικανοποίηση που ανακάλυψα μια διαφορετική προσέγγιση του συγκεκριμένου μουσειακού χώρου. (Μ.Ρ.)

Παρόμοιες αναφορές συναντάμε και ως προς τη χαλάρωση, την ευχαρίστηση, τη διασκέδαση, την απελευθέρωση του εαυτού τους.

Η δραστηριότητα γέμισε την ψυχή μας, φύγαμε από το ρόλο του δασκάλου και γίναμε μουσικοί, ξεχαστήκαμε, χαλαρώσαμε. Κι αυτό ήταν σπουδαίο. (Μ.Μπ.)

Η αναπαράσταση εμπλουτίστηκε με κίνηση και το αποτέλεσμα υπήρξε ένα άκρως διασκεδαστικό και εκτονωτικό παιχνίδι, ευεργετικό (συναισθηματικά) για εμάς. (Γ.Σ.)

Η εμπειρία του Προγράμματος φαίνεται να είναι σημαντική και επειδή προκάλεσε αλλαγή γενικότερων ατομικών στάσεων και συμπεριφορών. Ειδικότερα, σε σχέση με το Εργαστήριο Χορού παρατηρούμε ότι πολλοί συμμετέχοντες αναθεώρησαν αρχικές επιφυλάξεις και στερεοτυπικές αντιλήψεις ως προς το σώμα τους:

Βγήκαμε από την καθημερινότητά μας, αφήσαμε τις όποιες επιφυλάξεις μας, τις ντροπές μας και τα στερεότυπά μας. (Σ.Τ.)

Και ίσως η σημασία του χορού στα σχολεία να είναι μεγάλη γι' αυτό. Για να απελευθερωθούν από μέσα μας κι άλλες τεράστιες δυνατότητες που έχουμε και να αναθεωρήσουμε τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα. (Χρ.Κ.)

Και το Εργαστήριο Μαθηματικών φαίνεται ότι για κάποιους αποτέλεσε πρόκληση γιατί τελικά ξέφυγαν από αντίστοιχα στερεότυπα.

Οι εντυπώσεις [...] ήταν πολύ θετικές, αφού άνοιξαν τους ορίζοντές μου σε σχέση με τον «αυστηρό» αυτό χώρο. (Θ.Μ.)

Ένωσα λοιπόν να ξεφεύγω από τα παγιωμένα στερεότυπα μιας σχολικής δραστηριότητας που έχει ως στόχο να αποκομίσει μόνο γνωστικά οφέλη στους μαθητές. (Α.Ξ.)

Επιπλέον και για τον μόνο έναν ειδικό στο αντικείμενο των μαθηματικών η όλη διαδικασία φαίνεται να είχε ενδιαφέρον, καθώς, όπως αναφέρει:

Βρέθηκα να συμμετέχω σε προβληματισμούς που είτε δεν τους είχα ποτέ είτε τους άφηνα να ξεθωριάζουν σε κάποιο ράφι για χρόνια. (Α.Π.)

Ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις έρχονται και από τους συμμετέχοντες στο Εργαστήριο Μουσικής καθώς φαίνεται να συνειδητοποιούν, αν και δεν είχαν σχέση με τη μουσική, τις δυνατότητές τους για δημιουργική έκφραση μέσω αυτής.

Διαπιστώσαμε ότι όλοι έχουμε δυνατότητες για όλα αρκεί να το τολμήσουμε κι ότι όλα μπορούν να συνδυαστούν. Δεν υπάρχουν στεγανά. Αυτό τουλάχιστον απέδειξε το ότι το «ήσυχο» μουσείο αποτέλεσε έμπνευση για τη φασαριόζικη παράστασή μας. (Μ.Μπ.)

[...] μετά από αυτό το σεμινάριο κατάλαβα ότι η μουσική είναι για όλους. (Α.Ζ.)

Γενικότερα, πολύ θετικό στοιχείο για το όλο Πρόγραμμα ήταν οι θερμές ευχαριστίες με τις οποίες έκλειναν τα σχόλιά τους στις απαντήσεις του ερωτηματολογίου οι περισσότεροι συμμετέχοντες (22/30), αλλά και ορισμένοι (8/30) στο τέλος της συνολικής «ελεύθερης» περιγραφής της εμπειρίας τους.

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε ότι οι συμμετέχοντες αποδέχθηκαν θετικά τις νέες εμπειρίες και, ενδεχομένως, οδηγήθηκαν σε αναδιαμόρφωση αντίστοιχων στάσεων, αντιλήψεων και αξιών, διεύρυναν τις απόψεις τους για τα μουσεία, εξοικειώθηκαν με διαφορετικούς εναλλακτικούς τρόπους σκέψης και μάθησης σε συνδυασμό με την ενίσχυση της αυτοπεποίθησής τους, αλλά και καλλιέργησαν μια αυξημένη ανοχή σε διαφορετικές προσεγγίσεις (βλ. και Hooper-Greenhill 2007: 54-55). Σε σχέση με την αξιολόγηση της συνολικής εμπειρίας, ενδιαφέρον έχει η έμφαση που δίνεται από πολλούς στην ψυχαγωγία και την απόλαυση ως αποτέλεσμα της συμμετοχής τους, κυρίως με βάση την πρόκληση των δικών τους δημιουργικών δυνατοτήτων και σε σχέση με διαδικασίες εξερεύνησης και πειραματισμού (βλ. και Hooper-Greenhill 2007:55-56).

Γενικά συμπεράσματα

Από την συστηματική αξιολόγηση του Προγράμματος προκύπτουν ενδιαφέροντα συμπεράσματα που αφορούν τις διαστάσεις της μουσειακής εκπαίδευσης και της εμπειρίας που μπορούν να αποκομίζουν ενήλικες επισκέπτες από τη συμμετοχή τους σε οργανωμένα εκπαιδευτικά επιμορφωτικά προγράμματα. Συγκεκριμένα, παράλληλα με τους συνήθεις στόχους της μουσειακής εκπαίδευσης, όπως η δόμηση γνώσης με κατανόηση και η καλλιέργεια δεξιοτήτων, αναδείχθηκαν και άλλοι στόχοι, όπως η αλλαγή στάσεων, αξιών, η εξέλιξη της γενικότερης συμπεριφοράς, οι δυνατότητες για έμπνευση και πρόκληση της δημιουργικότητας, η σύνδεση της μάθησης με την

ψυχαγωγία. Μπορούμε, επομένως, να υποστηρίξουμε ότι ο σχεδιασμός του Προγράμματος ήταν επιτυχής καθώς, με βάση τη συνολική αποτίμησή του από τους συμμετέχοντες, οδήγησε σε αποτελέσματα που συνδέονται με τα Γενικά Μαθησιακά Αποτελέσματα / Generic Learning Outcomes (GLOs) όπως αυτά έχουν αναλυτικά περιγραφεί από την Hooper-Greenhill (2007).

Ειδικότερα, οι συμμετέχοντες επέκτειναν γνώσεις και κατανόηση για συγκεκριμένα θέματα, δημιούργησαν εποικοδομητικές διασυνδέσεις, ανέπτυξαν κοινωνικές, επικοινωνιακές, διανοητικές, σωματικές και συναισθηματικές δεξιότητες και ασκήθηκαν στη συμμετοχή σε νέους, για του ίδιους, τύπους δραστηριοτήτων. Όλη αυτή η εμπειρία συνδέθηκε με ικανοποίηση, ψυχαγωγία, δημιουργικότητα, νέες ιδέες, εξερεύνηση, πειραματισμό και έμπνευση. Επίσης, κεντρικής σημασίας αναδείχθηκε η ανάπτυξη διαλόγου και αλληλοκατανόησης σε πλαίσιο ψυχαγωγίας και η ουσιαστική επικοινωνία και συνεργασία μεταξύ όλων, διοργανωτών και εκπαιδευομένων, δηλαδή η έντονη κοινωνική διάσταση της εμπειρίας (Falk & Dierking). Ίσως δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, ότι η συνολική αυτή θετική εμπειρία εμφανίσθηκε να εμπνέει πολλούς από τους συμμετέχοντες, καλλιεργώντας την πρόθεση να αξιοποιήσουν αντίστοιχες εκπαιδευτικές δράσεις και νοοτροπίες στους εκπαιδευτικούς ή πολιτιστικούς τομείς της εργασίας τους.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας το μεγαλύτερο ποσοστό των συμμετεχόντων αξιολόγησαν με ιδιαίτερα θετικά σχόλια την όλη εκπαιδευτική διαδικασία του Προγράμματος: θεωρητικές διαλέξεις, βιωματικά εργαστήρια και εκπαιδευτική επεξεργασία μουσειακών χώρων. Το Πρόγραμμα ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες τους και, σε πολλές περιπτώσεις, τις ξεπέρασε. Ιδιαίτερα σημαντικό για αυτό αποδείχθηκε ο συνδυασμός θεωρητικών διαλέξεων με επιτόπιες βιωματικές δραστηριότητες, με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί έντονο ενδιαφέρον για θέματα μουσειακής εκπαίδευσης τόσο από τους εκπαιδευτικούς όσο και από τους άλλους συμμετέχοντες.

Σε σχέση με το αρχικό εκπαιδευτικό σκεπτικό, αποδεικνύεται ότι οι εκπαιδευτικοί, εν ενεργεία ή μη, έχουν ουσιαστικό ενδιαφέρον και διάθεση να ασχοληθούν με θέματα μουσειακής εκπαίδευσης που δεν περιορίζονται σε «συνταγές» για την υλοποίηση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Ο εμπλουτισμός των διαλέξεων με οπτικό-ακουστικό υλικό και με παραδείγματα από τη διεθνή μουσειακή εμπειρία ενδεχομένως ήταν καθοριστικά για την πρόκληση του ενδιαφέροντος των συμμετεχόντων, αναδεικνύοντας την ανάγκη για επαφή με τον κόσμο των μουσείων και τις ποικίλες παιδευτικές πρακτικές και εκδηλώσεις που υλοποιούνται σε μουσειακούς χώρους διεθνώς.

Σημαντική αναδείχθηκε, επίσης, η ανάγκη για ένα οργανωμένο πλαίσιο συζήτησης ώστε να μειώνονται ενδεχόμενοι δισταγμοί, αλλά και να ενισχύονται τάσεις για έκφραση προσωπικών απόψεων και για σύνδεση των μουσειακών χώρων με την ατομική και συλλογική πραγματικότητα διαφορετικών υποκειμένων που συγκροτούν το κοινό.

Επιπλέον, ενδιαφέρον παρουσιάζει το στοιχείο ότι, ακόμα και εάν τα υποκείμενα έχουν ειδικό ενδιαφέρον για την εκπαίδευση στο μουσείο, δεν ξεπερνούν εύκολα τις αναστολές τους και διστάζουν να εκθέσουν τον εαυτό τους σε δραστηριότητες που δεν είναι εξοικειωμένοι, όπως για παράδειγμα σε δραστηριότητες μουσικής και ακόμη παραπάνω σωματικής έκφρασης και χορού, αν και τέτοιου τύπου δράσεις έχουν πολύ ουσιαστικές επιδράσεις στα άτομα που τις τολμούν.

Αυτό που σε κάθε περίπτωση προκύπτει από την αξιολόγηση των βιωματικών εργαστηρίων και την εκπαιδευτική επεξεργασία των μουσείων είναι η καθοριστική σημασία του βιωματικού χαρακτήρα των επιμέρους δραστηριοτήτων για τη σύνθεση της συνολικής μουσειακής εμπειρίας, ακόμα και για ομάδες ενηλίκων, καθώς συνδέεται με συναισθήματα ικανοποίησης και θετικής έκπληξης. Η ομαδική εργασία, η συνεργασία, η ανταλλαγή απόψεων και η συζήτηση, παράλληλα με τη δημιουργική δράση, αντιμετωπίστηκαν ιδιαίτερα θετικά, παρείχαν εμπειρίες «πρωτόγνωρες» και τελικά ενδυνάμωσαν τη σχέση των συμμετεχόντων μεταξύ τους και με το μουσείο. Σε αυτό το σημείο πρέπει βέβαια να προσθέσουμε ότι η διάθεση ικανοποιητικού χρόνου για την υλοποίηση τέτοιων δραστηριοτήτων είναι απαραίτητη, ώστε να προσφέρεται η δυνατότητα στους συμμετέχοντες να εκφραστούν δημιουργικά και να αλληλοεπιδράσουν αποτελεσματικά μεταξύ τους.

Η δυνατότητα που τους δόθηκε να αντιμετωπίσουν τα μουσειακά εκθέματα, για πολλούς ήδη γνωστά καθώς είχαν επισκεφτεί τα αντίστοιχα μουσεία και στο παρελθόν, μέσα από διαφορετικές οπτικές και να τα προσεγγίσουν μέσα από εναλλακτικές διαδικασίες, αποδεικνύεται ένα σημαντικό στοιχείο για την εμπύχωση αντίστοιχων ομάδων και την πρόκληση του ενδιαφέροντός τους. Επίσης, ιδιαίτερα σημαντική αναδείχθηκε η δυνατότητα προσωπικής δημιουργικής έκφρασης μέσω των τεχνών, καθώς, παράλληλα με μια διαφοροποιημένη εμπειρία του μουσείου, έδωσε δυνατότητες αυτοέκφρασης, τόνωσε την αυτοπεποίθηση και συνέβαλε στην αυτογνωσία. Εν τέλει, η όλη διαδικασία οδήγησε, σε αρκετές περιπτώσεις, σε αλλαγή γενικότερης στάσης και παρείχε έμπνευση και εφόδια για την μεταφορά αυτής της εμπειρίας σε άλλους χώρους.

Από τα παραπάνω αναδεικνύεται η σημασία συνδυασμού θεωρίας και πράξης με έμφαση σε βιωματικές μαθησιακές διαδικασίες στα εκπαιδευτικά-επιμορφωτικά προγράμματα και για ενήλικες. Σε αυτό το πλαίσιο, εξαιρετικές εμφανίζονται να είναι οι δυνατότητες αξιοποίησης των τεχνών και συγκεκριμένα της μουσικής και του χορού αλλά και η αξιοποίηση εννοιολογικών διερευνήσεων, όπως στην περίπτωση των μαθηματικών. Συνολικά το Πρόγραμμα οδήγησε στην απόκτηση εμπειριών που μπορούν να συμβάλλουν στην αλλαγή στάσης και απόψεων για τους μουσειακούς χώρους και ανέδειξε την πολυδιάστατη φύση της μουσειακής εμπειρίας στο πλαίσιο μουσειακών εκπαιδευτικών προγραμμάτων που συνδυάζουν ψυχαγωγία, απόλαυση, δημιουργικότητα και έμπνευση.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ανδρέου, Α., Κασίδου, Σ., Κυρίδης, Α. & Τσακίριδου Ε. (2008). «Το μουσείο είναι σχολείο». Οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για τα μουσεία και την εκπαιδευτική τους αξιοποίηση. Στο Α. Μπούνια, Ν. Νικονάνου, Ν. & Μ. Οικονόμου (Επιμ.), *Η Τεχνολογία στην Υπηρεσία της Πολιτισμικής Κληρονομιάς* (σ. 313-322). Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.
- Avdi, A. Chatzigrorgiou, M., Nikonanou, N. & Venieri, F. (2013). *Voices of the City. Historical routes through theatre: Presentation of an educational project and evaluation of students' involvement*. Προφορική ανακοίνωση στο *IMTAL Global Conference Evolving the Story*, Washington. Ανάκτηση στις 9/1/15 από: <http://fwnes.tumblr.com/paper-IMTAL-2013>
- Βέμη, Μ. & Νάκου, Ει. (Επιμ.) (2010). *Μουσεία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: νήσος.
- Falk, J. & Dierking, L. (2012). *The Museum Experience Revisited*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Hansen, A. (2014). "The heritage learning framework and the Heritage Learning Outcomes." Στο D. Christidou (Eds.) *Implementing Heritage Learning Outcomes, Fornvårdaren 17*, σ. 7-24.
- Hein, G. (1998). *Learning in Museum*. London: Routledge.
- Hooper-Greenhill, Ει. (2007). *Museums and Education: Purpose, pedagogy, performance*. London & New York: Routledge.
- Θεοδωρίδης, Μ. (2010). Το μοντέλο επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης στο Πρόγραμμα «Μελίνα- Εκπαίδευση και Πολιτισμός». Στο Μπ. Βεμη & Ει. Νάκου (Επιμ.) *Μουσεία και Εκπαίδευση* (σ. 265-270). Αθήνα: νήσος.
- Κακούρη-Χρόνη, Γ. (2005). *Μουσείο-Σχολείο. Αντικριστές Πόρτες στη Γνώση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Kunz-Ott, H. (επιμ.) (2005). *Museum und Schule. Wege zur erfolgreichen Partnerschaft*. München & Berlin: Deutscher Kunstverlag.
- Μπούνια, Α. & Νικονάνου, Ν. (2008). Μουσειακά αντικείμενα και ερμηνεία: Δημιουργώντας την εμπειρία, επιδιώκοντας την επικοινωνία. Στο Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης (Επιμ.), *Εκπαιδευτικά Ταξίδια στο Χρόνο: Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος* (σ. 69-101). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Νάκου, Ει. (2010). Το μουσείο ως χώρος συνάντησης ποικίλων εκπαιδευτικών αντιλήψεων και πρακτικών: Γενικές παρατηρήσεις με βάση έρευνα σε πανεπιστήμια και μουσεία της χώρας μας, Στο Μπ. Βέμη & Ει. Νάκου (Επιμ.), *Μουσεία και Εκπαίδευση* (σ. 319-333). Αθήνα: νήσος.
- Νάκου, Ει. (2009). *Μουσεία, ιστορίες και ιστορία*. Αθήνα: νήσος.
- Νάκου, Ει. (2001). *Μουσεία: Εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός*. Αθήνα: νήσος.
- Νάκου, Ει. & Γκαζή, Α. (2015). *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα: νήσος.

- Νικονάνου, Ν. (2010). *Μουσειοπαιδαγωγική. Από τη Θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Πατάκης.
- Νικονάνου, Ν. (2002). *Αρχαιολογικά μουσεία και σχολείο. Εκπαιδευτικά προγράμματα μουσειακής αγωγής για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα*. Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγική Σχολή, Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης.
- Nikonanou, N. & Venieri, F. (2014). "Museum as gameworlds: The use of live action role playing games in Greek museums", *The International Journal of the Inclusive Museum*, 6(3), pp. 67-76.
- Παϊζής, Ν. (1997). Φιλοσοφία και στόχοι του προγράμματος Μελίνα, Εκπαίδευση και Πολιτισμός. Στο Φίλοι του Ιδρύματος Μελίνα Μερκούρη (Εκδ.), «*Μέρες έκφρασης και δημιουργίας*» Μελίνα. Εκπαίδευση, Πολιτισμός (σ. 16-20). Θεσσαλονίκη: Φίλοι του Ιδρύματος Μελίνα Μερκούρη.
- Stiller, J. (Επιμ.) (2007). *Bilddräume-Bildungsräume. Kulturvermittlung und Kommunikation im Museum*. Dortmund: Dortmunder Schriften zur Kunst.
- Τσιούμη, Χρ. (2010). Μουσειακή Εκπαίδευση και πανεπιστήμια. Στο Μπ. Βέμη, & Ει. Νάκου (Επιμ.), *Μουσεία και Εκπαίδευση* (σ. 19-25). Αθήνα: νήσος.
- Φουρλίγκα, Ε., Νικονάνου, Ν., Κασβίκης, Κ. & Γαβριηλίδου, Ι. (2002). «Μουσειακή εκπαίδευση και αρχαιολογία. Παραδείγματα από τρεις ευρωπαϊκές χώρες», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 85B, σ. 113-122. Ανάκτηση στις 9/1/2015 από: <http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/85-17.pdf>
- Wagner, E. & Dreykorn, M. (Eds.) (2007). *Museum, Schule, Bildung*. München: Kopaed Verlag.
- Χατζηνικολάου, Τ. (2008). Η Μουσειοπαιδαγωγική στην Ελλάδα και ο ρόλος του ICOM στην πορεία μιας τριακονταετίας. Στο Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης (Επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος* (σ. 188-195). Αθήνα: Πατάκης.
- Χατζηνικολάου, Τ. & Χραμπάνης, Π. (2010). Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών: Η περίπτωση του περιφερειακού Σεμιναρίου «Μουσείο-Σχολείο». Στο Μπ. Βέμη, & Ει. Νάκου (Επιμ.), *Μουσεία και Εκπαίδευση* (σ. 271-276.). Αθήνα: νήσος.
- Ψαρράκη-Μπελεσιώτη, Ν. (Επιμ.) (2000). *Πρόγραμμα Μελίνα. Εκπαίδευση – Λαϊκός Πολιτισμός*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, ΥΠΠΟ, Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης.

Ηλεκτρονικές διευθύνσεις

Πρόγραμμα Μελίνα. Ανάκτηση στις 9/1/2015 από:
<http://www.prmelina.gr/home.htm>

Εκπαιδευτικό υλικό Βρετανικό Μουσείο. Ανάκτηση στις 9/1/2015 από:
http://www.britishmuseum.org/learning/schools_and_teachers/resources.aspx

Ερευνητικά προγράμματα: Εργαστήριο Μουσειακής Έρευνας και Εκπαίδευσης.
Ανάκτηση στις 9/1/2015 από:
http://museumedulab.ece.uth.gr/main/el/research_projects_el

Museum of Mathematics. Ανάκτηση στις 9/1/2015 από: <http://momath.org/>

Mathematicum. Ανάκτηση στις 9/1/2015 από: <http://www.mathematikum.de/>

Μουσείο Ηρακλειδών. Ανάκτηση στις 9/1/2015 από::
<http://www.herakleidon-art.gr/el/index.cfm?get=programs>

Generic Learning Outcomes (GLOs). Ανάκτηση στις 9/1/2015 από:
<http://www.inspiringlearningforall.gov.uk/toolstemplates/genericlearning/>

Σημειώσεις

¹ Σε αντίθεση με την βρετανική εμπειρία, δεν δόθηκε βαρύτητα στην ενδυνάμωσή των εκπαιδευτικών, ώστε να αναλαμβάνουν οι ίδιοι την υλοποίηση εκπαιδευτικών δράσεων μέσα στα μουσεία (Φουρλίγκα, κ.ά. 2002). Τα εκπαιδευτικά πακέτα και το υλικό (teachers' pack και resources), που στηρίζουν αυτή την πρακτική, είναι ακόμη και σήμερα εξαιρετικά σπάνια στα ελληνικά μουσεία. Επίσης, οι μουσειοσκευές παραχωρούν μεν κεντρικό ρόλο στον εκπαιδευτικό, αλλά μόνο μέσα στη σχολική τάξη.

² Για ερευνητικά αποτελέσματα σχετικά με τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για τη μουσειακή εκπαίδευση βλ. Ανδρέου κ.ά. 2008.

³ Σχετικά με το πρόγραμμα Μελίνα βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ., ΥΠ.ΠΟ. 1995, 1997, Παΐζης 1997, Ψαρράκη-Μπελεσιώτη 2000, Νικονάνου 2002, Θεοδωρίδης 2010.

⁴ Σύμφωνα με το Νέο Οργανόγραμμα του ΥΠΠΟΤ (ΦΕΚ 171/Α/28-8-2014) τα Δημόσια Μουσεία δεν θα έχουν πλέον Τμήματα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων. Επιπλέον, οι εναλλακτικές στην έλλειψη προσωπικού στα Τμήματα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων, ορισμένες φορές λύνεται με αναθέσεις σχεδιασμού και υλοποίησης εκπαιδευτικών δράσεων σε εξωτερικούς συνεργάτες, γεγονός που επιβαρύνει σημαντικά το κόστος συμμετοχής για τις σχολικές ομάδες, που έτσι και αλλιώς πλέον δύσκολα ανταποκρίνονται.

⁵ Για τις διευρυμένες δυνατότητες εκπαίδευσης που παρέχουν τα μουσεία σε σχέση με την εξυπηρέτηση ποικίλων μαθησιακών στόχων και την εκπλήρωση ποικίλων μαθησιακών αποτελεσμάτων βλ. τα «Γενικά Μαθησιακά Αποτελέσματα» / 'Generic Learning Outcomes' (GLOs) όπως αναλύονται από την Hooper-Greenhill (2007). Τα GLOs προκύπτουν από έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη Μ. Βρετανία σχετικά με την αποτελεσματικότητα της μάθησης σε μουσεία, βιβλιοθήκες και αρχαία από το Ερευνητικό Κέντρο του Πανεπιστημίου του Leicester και οδήγησε σε μια διευρυμένη έννοια της μάθησης σε αυτούς τους χώρους. Βλ. σχετικά <http://www.inspiringlearningforall.gov.uk/toolstemplates/genericlearning/>

⁶ Η ανάπτυξη διαλόγου και αλληλοκατανόησης σε ομάδες μέσα από την εκπαιδευτική αξιοποίηση της πολιτισμικής κληρονομιάς υποστηρίζεται και από τα Generic Social Outcomes

(GSO) ως στοιχείο που μπορεί να προωθήσει την κοινωνική ενδυνάμωση (*Stronger and safer communities*). Επίσης, στο ίδιο πλαίσιο των GSO θεωρήθηκε ότι καθώς το Πρόγραμμα απαντούσε σε απαιτήσεις και ανάγκες της τοπικής κοινότητας, κυρίως των εκπαιδευτικών, θα μπορούσε να έχει και κοινωνικές επιδράσεις (*Strengthening Public Life*). Τα GSO διευρύνουν το μοντέλο το GLO εισάγοντας επιδράσεις της μαθησιακής διαδικασίας στην κοινωνία και ειδικότερα στις τοπικές κοινότητες βλ. σχετικά:

<http://www.inspiringlearningforall.gov.uk/toolstemplates/genericsocial/>

⁷ Βλ. σχετικά το κείμενο της Τσουβαλά και το κείμενο των Kanellopoulos & Stefanou στο παρόν τεύχος, καθώς και Stiller 2007.

⁸ Σε ό,τι αφορά μεθόδους που αποσκοπούν στην δημιουργική έκφραση του κοινού μέσω της υλικής-αισθητικής δραστηριότητας (ζωγραφικής, κατασκευών, γλυπτικής κλπ.), τα παραδείγματα πολλά και με μακριά ιστορία εφαρμογής. Σχετικά με εφαρμογές θεατρικών τεχνικών έχουν αξιολογηθεί από το Εργαστήριο Μουσειακής Έρευνας και Εκπαίδευσης συστηματικά εφαρμογές μουσειακού θεάτρου (π.χ. Nikonanou & Venieri 2014, Avdi, Chatzigrorgiou, Nikonanou & Venieri 2013. Βλ. επίσης σχετικά: <http://fwnes.tumblr.com/paper-IMTAL-2013>).

⁹ Εντοπίζεται μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα στα προγράμματα του Μουσείου Ηρακλειδών (<http://www.herakleidon-art.gr/el/index.cfm?get=programs>).

¹⁰ Εξαιρετικά περιορισμένη είναι βέβαια και η παρουσία των μαθηματικών και σε μουσεία πολιτισμού, Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το βρετανικό Μουσείο το οποίο προσφέρει εκπαιδευτικό υλικό για εκπαιδευτικούς (teacher's pack) όπου συνδέει τα εκθέματα με τα μαθηματικά σε συνδυασμό με τα αναλυτικά προγράμματα της τυπικής εκπαίδευσης. Ανάκτηση στις 9/1/2015 από:

http://www.britishmuseum.org/learning/schools_and_teachers/resources.aspx Επίσης, βλ. ενδεικτικά: Museum of Mathematics: <http://momath.org/> και Mathematicum: <http://www.mathematikum.de/>

¹¹ Οι θεωρητικές διαλέξεις ήταν οι ακόλουθες: «Ο κόσμος των μουσείων» και «Σύγχρονες προσεγγίσεις της μουσειακής εκπαίδευσης: βασικές αρχές και προβληματισμοί» (Ει. Νάκου & Ν. Νικονάνου), «Αξιοποιώντας παιδαγωγικά τις επισκέψεις σε μουσεία: Η περίπτωση του Αθανασάκειου Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου» (Αι. Καλογιάννη), «Το «φανταστικό μουσείο των μουσικών οργάνων». Από την εικόνα στην κατασκευή, στον ήχο» (Ν. Τσαφταρίδης), «Χορεύοντας στο μουσείο» (Μ. Τσουβαλά), «Μαθηματικά και μουσείο: Σκέψεις για μια γόνιμη συνάντηση» (Α. Χρονάκη).

¹² Το Εργαστήριο Μουσικής πραγματοποιήθηκε από τον Νικόλα Τσαφταρίδη, διδάσκοντα μουσικής παιδαγωγικής στο Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία του Πανεπιστημίου Αθηνών, σε συνεργασία με την Αιμιλία Καλογιάννη, αρχαιολόγο, Υπεύθυνη των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου.

¹³ Το Εργαστήριο Χορού πραγματοποιήθηκε από την Μαρία Τσουβαλά, επίκουρο καθηγήτρια χορού και δημιουργικής κίνησης, και την Ειρήνη Νάκου, καθηγήτρια μουσειακής και ιστορικής εκπαίδευσης.

¹⁴ Το Εργαστήριο Μαθηματικών πραγματοποιήθηκε από την Άννα Χρονάκη, καθηγήτρια με γνωστικό αντικείμενο τα μαθηματικά στην εκπαίδευση, σε συνεργασία με την Νίκη Νικονάνου, επίκουρο καθηγήτρια ιστορίας της τέχνης και μουσειακής εκπαίδευσης.